

In Memoriam

М. Біда

ПРОФ. БОРИС М. МАРТОС: ПОЛІТИК, УЧЕНИЙ І ГРОМАДСЬКИЙ ДІЯЧ

У цій скромній посмертній згадці я маю велику честь у скороченні накреслити заслуги і вклад св. пам. проф. Бориса Миколайовича Мартоса для України, нашого народу та української вільної науки. Св. пам. проф. Борис Мартос був не тільки визначним політиком, але також науковцем та громадським діячем.

Що відноситься до персональних даних св. пам. пок. проф. Б. Мартоса, то з автобіографічних матеріалів про його життя та політичну, наукову і громадську діяльність дізнаємось, що він народився 20 травня 1879 р. (ст. ст.) у містечку Градизьк, Полтавської області, у старовиннім козацькім роді, з якого в початках 17 ст. походили: Полковний обозний лубенського полку — Павло Мартос, що один час був наказним лубенським полковником (1728), також визначний скульптор Іван Петрович Мартос (1750—1835) і письменник Іван Романович Мартос (1760—1831), що був кабінетним секретарем у графа К. Г. Розумовського та історик Олексій Іванович Мартос (1790—1842), а також видавець першого «Кобзаря» Тараса Г. Шевченка — П. Мартос.

Проф. Борис М. Мартос у 1897 р. закінчив у м. Лубнях клясичну гімназію із золотою медалю, а в 1908 р. математичний відділ харківського університету. По закінченні університетських студій молодий абсолювент Б. Мартос хотів викладати в університеті математику, але з огляду на його революційну діяльність не мав змоги працювати науково тому, що тодішня російська царська влада заборонила йому викладати в університеті, хоч він мав великі здібності до математики.

З огляду на такі несприятливі для нього обставини він був змушений шукати праці в інших господарських установах, а тому він улаштувався на працю в Києві в «Волзько-Камському банку», але з-за поліційного переслідування покинув Київ, переїхав на Кубань і став на працю на Чорноморсько-Кубанській залізниці. З причини хвороби малярії, повернувшись в Україну, улаштувався на працю у Полтавському Земстві, а при цьому почав самотужки вивчати політичну економію та економічну науку взагалі, при чому він був зацікавлений економічною політикою.

Ще в харківському університеті він познайомився з так званим «артільним батьком» — М. Левитським, який на нього сильно вплинув, розказуючи йому про те, як можна багато доброго зробити для

нашого поневоленого народу, щоб поправити його незавидне матеріальне положення, пропагуючи серед нього ідею кооперації, здійснюючи кооперативні принципи на практиці через розбудову споживчих і промислових кооперативів та через поглиблення в масах економічних і освітніх знань.

В 1917 р. після упадку російської царської імперії, Борис Мартос брав чинну участь у будові української самостійної держави. Він був міністром фінансів, а також прем'єр-міністром Української Народньої Республіки. Його великою заслугою є те, що він старався підносити на вищий рівень економічне життя в новопосталій українській державі. За його ініціативою відбулись два Всеукраїнські Кооперативні З'їзди, для яких він накреслив «Схеми дальшої господарської розбудови кооперативів».

У 1918 р. Борис Мартос викладав у кооперативній школі «Дніпро-союзу», а також разом із славним нашим економістом М. Туган-Барановським і К. Мацієвичом організував першу в світі кооперативну школу — Кооперативний Інститут. Як міністер фінансів він перевів закон про усамостійнення української валюти, а при цьому не тільки як науковець-теоретик, але також, як добрий господар на практиці довів, що вміє застосовувати економічні принципи в житті, утримуючи півтора року державний апарат УНР і армію не дивлячись на воєнні дії та несприятливе економічне становище молодій українській державі.

З упадком української самостійної держави, Борис Мартос разом з українським урядом у 1921 р. переїхав на еміграцію, де він мав нагоду докладніше познайомитися з методами німецького кооперативного господарства, а тому він присвятився організації кооперативних шкіл і різного роду кооперативних курсів. Отож він, будучи в 1921 р. директором Кооперативного Бюра при Українському Громадському Комітеті в Празі, організував там кооперативні курси, які в 1922 р. перетворилися у відому Українську Господарську Академію з осідком у Подебрадах, Чехо-Словаччина, а при цій школі він організував кооперативний факультет.

У 1945 р. проф. Борис Мартос був співосновником і ректором Української Економічної Високої Школи в Мюнхені. Треба признати, що хоч Борис Мартос виховувався на класичній політичній економії, то в його наукових працях, а головне в «Теорії кооперації», виданій передруком у 1947 р. в Німеччині (оригінал був виданий у 1924 р. у Чехо-Словаччині), в системі його наукових дослідів чітко відбувається забарвлення реалістичного напрямку думання.

У своїх поглядах він зближується до історично-реалістичної школи, якої методологічні форми вміщуються в рамки нової економічної системи соціологічного типу зближеного до засад християнської моралі. В цій своїй праці він кладе сильний наголос на соціальні підстави кооперації та її місію, яку вона повинна виконати серед нашого народу для піднесення його матеріального добробуту та культурно-освітнього рівня. При цьому він сильно підкреслював існуючі в нашому суспільстві суперечності на тлі розподілу дібр, які шкодять

суспільним інтересам, затримують поступ та вносять безладдя в життя і спричиняються до цілого ряду неморальних явищ.¹

Проф. Борис Мартос під впливом ідей Тараса Г. Шевченка вже від своєї молодости був перейнятий ідеєю суспільно-економічної справедливості, а тому, будучи тимчасовим керівником Секретаріату Земельних Справ, він 27 грудня (ст. ст.) 1917 р. обороняв на засіданні Української Центральної Ради проект земельного закону, який передбачив скасування права великої власности на землю згідно з домаганням Всеукраїнського Селянського З'їзду. За проектом цього закону заборонялося продаж землі та її оренди, а розпорядження землею передавалося Земельним Комітетам під керуванням Всеукраїнського Земельного Комітету. Цей закон установляв трудову максимальну норму 40 десятин землі, яка мала залишатися в користуванні землевласника та його родини, що могла її обробляти своїми власними силами. Це мотивувалося тим, що з закріпленням демократичного ладу й із утворенням Української Держави мусить бути переведена соціальна реформа для усунення визиску, що був наслідком російського царського панування.² За докладними даними до першої світової війни в сільському господарстві України домінуючу роль відігравали чужі нашому народові великі землевласники — в більшості росіяни, поляки та німці, що під володінням сконцентрували більш, ніж третину всієї врожайної землі: Браніцькі — 167.000 десятин, Потоцькі — 107.000 десятин, Сангушки — 65.000 десятин, а також менша шляхта мала дуже багато землі.³ Також із росіян на Україні мали дуже багато землі такі вельможі, як Меншіков, Долгоруков, Головкін, Шафіров, Бобринської та багато інших.⁴

З огляду на такі аграрні обставини наше зuboжіле селянство відчувало голод на землю і терпіло нужду та нестатки. І хоч цей земельний закон «Мала Рада» ухвалила, але він був парламентарною комісією перероблений і принцип соціалізації був виключений з огляду на те, що йшов задалеко вліво.

Проф. Борис Мартос все своє трудяще життя присвятив для нашого знедоленого народу, який довгі віки перебуваючи під чужим пануванням, коротав свій вік у безпросвітній політичній і господарській неволі, визискуваний всякими здебільшого чужими рафінованими спекулянтами, які дороблялися маєтків на масах наших несвідомих селян і робітників. А тому проф. Б. Мартос здобувши високу освіту не пішов слідами тих, що визнавали лише егоїстичну філософію, якої морально-етичний принцип є прагнення задоволення лише своїх особистих інтересів, себелюбства, байдужности до людей та постійного нехтування суспільними інтересами задля своїх вузько особистих інтересів.

¹ Борис Мартос, *Теорія Кооперації*, Авгсбург-Мюнхен, 1947, стор. 5.

² Яків Зозуля, *Велика Українська Революція*, Нью-Йорк УВАН, 1967, стор. 42.

³ *Економічна Географія СРСР*, Київ, 1961, стор. 22.

⁴ Konstantyn Kononenko, *Ukraine and Russia*, The Marquette University Press, 1958, p. 9.

Проф. Б. Мартос завжди був під впливом соціально-економічних ідей нашого великого генія і пророка Тараса Г. Шевченка, який у «Кобзарі» закликав до суспільної справедливості, а головне до «найменшого брата» — робітників.

Проф. Борис М. Мартос глибоко перейнятий ідеєю суспільно-економічної справедливості, важко працював над тим, щоб допомогти іншим, а при цьому старався, щоб морально-етичні принципи були стосовані не тільки в гарних пропагандистських кличах, але прагнув їх здійснювати на практиці в ділянці суспільного життя та застосовувати, як норми в суспільно-економічних відносинах нашої країни. Він прагнув, щоб наше господарське життя формувалося на практичних основах, а не на мрійливій романтиці... Його прагненням було, щоб розвивався між нашим народом принцип людського поступу в напрямі до покращання буття всього українського народу. У зв'язку з тим він працював інтенсивно над модерною теорією «Гарантизму, як господарської системи», де він старався розпрацювати наукову концепцію про засоби гарантії здійснення соціально-економічних норм, які повинні бути забезпечені конституцією, яка гарантувала б право на працю, на відпочинок, на матеріальне забезпечення на старість, забезпечення в разі хвороби, тощо.

У роках 1954—1957 проф. Б. М. Мартос брав участь в організації Інституту для вивчення історії й культури СРСР, а також був головою Наукової Ради цього Інституту. У 1956—1958 рр. був секретарем Наукової Ради Інституції, а при цьому від 1954—1957 рр. був головою Видавничої Колегії Наукової Ради. Великою мірою він причинився до розвитку наукової діяльності, як науковець та експерт від економічних і політичних справ СРСР. Проф. Б. Мартос також викладав економічні науки в коротко існуючій Українській Технічній Інституції в Нью-Йорку.

До найголовніших праць проф. Б. М. Мартоса належать такі опубліковані праці: «Схема кооперативного будівництва» (в працях III-го Всеукраїнського Кооперативного З'їзду в Києві 1918 р.); «Розмежування чинности кооперативних союзів», («Українська Кооперація», Київ, 1918); «Курс валюти і забезпечення її золотом»; («Нова Україна», Прага, 1922); «Теорія Кооперації», Подєбради, 1924; «Організація і ведення зібрань», Подєбради, 1925, (Також видано Центральним Союзом Чехо-Словацьких Кооператив чеською мовою, Прага, 1935); «Кооперативна Ревізія», (Видана Ревізійним Союзом Українських Кооператив, Львів, 1926); «Клясифікація Кооператив», («Наукові записки Української Господарської Академії», Том I, а також у 1937 р. видано в Парижі французькою мовою); «Межі розвитку кооперації споживачів», («Наукові Записки Української Господарської Академії», Том II, а також у 1936 р. видано в Парижі французькою мовою); «До методи студіювання кооперації», («Економіст», Подєбради, 1928); «Відбудова української кооперації», (Збірник «Сільське Господарство України», Прага, 1942); «Значення власної продукції для кооперації», («Кооперативна Республіка», Львів, 1937, а також було видано чеською мовою); «Значення М. І. Туган-

Барановського для української кооперації», («Наукові Записки Українського Технічного Інституту», Кн. 5, Мюнхен, 1954); «Балін і Козлов», («Кооперативна Республіка», Львів, 1937, а також чеською мовою); «Василь Ломаницький», («Видавництво Ревізійного Союзу Українських Кооператив», Львів, 1938), а разом із Яковом Зозулею, *Гроші Української Держави*, Мюнхен, 1972.

Ще ніде не друковані праці: «До теорії кон'юнктурних хитань»; «Організація кредиту при відбудові народного господарства України», «Гарантизм, як господарська система». Крім цього проф. Б. Мартос ще написав багато менших наукових, а також багато праць із наших визвольних змагань. При цьому виголосив понад 75 різних доповідей, які мають велике історичне значення. У мене знаходиться багатющій матеріал про написані праці та виголошені доповіді св. пам пок. проф. Б. Мартосом. Якщо б хтось погодився фінансувати публікацію тих праць, то можна б їх було опублікувати окремим виданням при допомозі Українського Історичного Товариства, якого Покійний був членом. Він також був членом УВАН і НТШ.

Проф. Борис М. Мартос належить до заслужених корифеїв української економічної науки, а особливо науки кооперації, а також він був досвідченим політиком і учасником будови української вільної і незалежної держави. Він належав до тих велетнів духа й чину, які всі свої сили, здібності й працю віддали для своєї рідної батьківщини України.

У зв'язку з розбудовою Видавничого Фонду У.І.Т. просимо читачів журналу про слідуюче:

1. Зложити одноразовий даток на Видавничий Фонд У.І.
2. Приєднати одного мецената для «Українського Історика».
3. Приєднати бодай одного нового передплатника У.І.
4. Перевести збірку на Видавничий Фонд У.І.Т.

Дальша розбудова «Українського Історика» повністю залежить від допомоги українського громадянства.

